

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

**ПРОФЕССОРЭУ ШЪХЬЭЛЭХЬО АБУ - АДЫГЭ ЛИТЕРАТУРЭМ
ИЕГЪЭДЖЭКІО ЫКІИ ИУШЭТЭКІО ИН - ТХЫЛЬЭУ «АДЫГЭ ХЭХЭСХЭМ
ЯЛИТЕРАТУР» ИМЭХЬАН**

Mira KHACHEMIZOVA¹

Абстракт

Профессорэу Шъхьэлэхьо Абу мыгъэ илъэс 95-рэм нэсыщтыгъ. Опсэуфэ адыгэ лъэпкъым фэлэжыагъ: адыгэ литературэм иегъэджэкӀо ыкӀи иушэтэкӀо инэу шытыгъ. Хэхэс адыгэхэм афэгъэхьыгъэ тхылъ Адыгэ къэралыгъо университетым адыгабзэмрэ литературэмрэ зыщцэрагъэшӀэрэ факультетым шеджэрэ студентхэм апае зэхигъэуцогъагъ. Ар «Адыгэ хэхэсхэм ялитератур» зыфилорэр ары. Мы тхылъым хэхэс адыгэхэм ялитературэрэ тарихьымрэ инэу шызэпхыгъэх. ЫпекӀэ мыщ фэдэ зэреджэнхэ тхылъ зэрэщымылагъэм кыыхэкӀэу уасэу иӀэр джы кызынэсыгъэми ины. Непэрэ еджакӀохэу Дюзджэ университетым иадыгэ къутамэ шеджэхэрэмкӀи мыр лэпылэгъу ин. Лъэпкъым игушьхьэ лэжыгъэ зекӀэугъоижынымыкӀэ профессорэу Шъхьэлэхьо Абу илофшлагъэ мэхьанэу иӀэр зэрэиыр кыыхэтэгъэшы.

Купкырыло Гушылэхэр: Литературэ, Адыгэ Республик, Адыгэ, Хэхэс, Тырку, Дюздже Университет.

**PROFESÖR ŞHALAHO ABU - ADIGE EDEBİYATININ BÜYÜK ARAŞTIRMACISI
VE EĞİTİMCİSİ - «YURTDIŞI ADIGE EDEBİYATI» ADLI KİTABININ ÖNEMİ**

Öz

Adige halkı Abu Adigeşoviç Şhalaho'nun vefat yıldönümünü anıyor. Kendisi bu yıl 95 yaşında olacaktı. Adige edebiyatı öğretmeni ve araştırmacısı, halk figürü ve genç edebiyatçı yetiştirmeni olan Abu, Adige Cumhuriyeti'nin kültürel hayatının oluşum tarihinde önemli bir iz bıraktı. Bu makalede, onun yaratıcı ve bilimsel yaşamının sadece küçük bir bölümünü ele alacağız - öğrenciler için kaleme aldığı bir ders kitabı mahiyetindeki Adige diasporası edebiyatı tarihine dair derleme çalışması. Bu ders kitabı, Abu Adigeşoviç tarafından toplanan çeşitli materyallerden derlenmiştir. Şu anda, kılavuz Türkiye'de Düzce Üniversitesi'ndeki öğrencilere eğitim vermek için büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Adige Cumhuriyeti, Çerkes, Diaspora, Türkçe, Düzce Üniversitesi.

¹ Prof. Dr. Düzce Üniversitesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Çerkez Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, e-posta: mira1406@mail.ru, ORCID: 0009-0003-6127-6430.

Bu Yavına Atıfta Bulunmak İçin/Cite as: Khachemizova, M. (2024). Профессорэу Шъхьэлэхьо Абу - Адыгэ Литературэм ИегъэджэкӀо ЫкӀи ИушэтэкӀо Ин - Тхылъэу «Адыгэ Хэхэсхэм Ялитератур» Имэхьан / Profesör Şhalaho Abu - Adige Edebiyatının Büyük Araştırmacısı ve Eğitimsi - «Yurtdışı Adige Edebiyatı» Adlı Kitabının Önemi. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(Özel Sayı), 77-83.

ПРОФЕССОРЭУ ШЪХЪЭЛЭХЪО АБУ - АДЫГЭ ЛИТЕРАТУРЭМ ИЕГЪЭДЖЭКІО ЫКІИ ИУШЭТЭКІО ИН-

Дунаим тет адыгэу Шъхъалэхъо Абу ыцлэ зэмылугъэ щылэп. Непэ псэугъэмэ ар илъэс 95-м итыни. Уахътэр гуклэгъунчъ. Ау лэжыгъэу цыфым кыгъэнагъэм ащ зи рилэн ыльэкыщтэп. Абу ищылэныгъэ гъогуи ащ ишыхъат. Къыгъэнэгъэ лэжыжыгъэшлум щыщэу зы пычыгъо кыхэтхынэу тиунашъу. Ар хэхэс адыгэ литературэм ехыллагъэу изы лощлагъ: «Хэхэс адыгэхэр. Лъэпкъ художественнэ псалъэм ыкылачл, игъэхъагъэхэр».

Хэхэс адыгэхэм яхыллагъэу бэ дэдэ тхыгъэ щылэп, ау Адыгэ къэралыгъо университетым иегъэджен программэ курс хэушъафыкыгъэу мыр зыщэхум тищыкылагъэу хъугъагъэ зэхэугъоагъэу зы тхыль тшыныр. Тыдрэ лъэныкъуи кышыдэкыгъэ тхыгъэхэу адыгэ диаспорэм итхаклохэм къапкырыкыгъэхэр мы курсым кыхеубытэх. Дюзджэ университетым иегъэджен программы хэуцагъ мы лэдэбыат пычыгъори. Шъхъалэхъо Абу игупшысэклэ: «Цыф лъэпкъ зэфэшъаф миныбэ дунаим щэпсэу. Зы лъэпкъыр нахыжъ, адырэр - нахыкы, лъэпкъхэм ащыщ гори къэмынэгъахэу клодыжыгъэхэри маклэп, лъэпкъ ныбжыкылэ дэдэхэри ахэтых. Наукэм зэригъэунэфыгъэмкы, анахь лъэпкъыжъэу дунаим тетхэм адыгэхэр ащыщых. Илъэс минитфкылэ узэкылэбэжымэ анахь лъэпкъ лэтыгъэу дунаим тетыгъэхэм адыгэхэр зэу ащыщэу алытэщтыгъэхэу наукэм къеушыхъаты. Художественнэ культурэ ин зыхэльыгъэ, къэралыгъо гъэпсыкылэ-зэхэтыкылэ зэгъафагъэ зилэгъэ лъэпкъэу алытэх адыгэхэр кызыыхэкыгъэ хъатхэр... Члэнэгъабэхэр зыщыфэхъугъэ лъэхъэнэ пчъагъэхэр кыхэкыгъэхэми, икыларыкылэу зыкыилэтыжыкызэ тиадыгэ лъэпкъ игъэшлэ гъогу кырыкылауагъ. Ау аужырэ лъэхъан шлуцлэу фэхъугъ Урыс-Кавказ заоу илъэси 150-рэ зыкыудыгъэр. Ар дзэ зэпыщыт зэуагъэп. Дзэшхо зэтегъэпсыхъагъэ зилэ къэралыгъошхом дзэ зимылэ игъунэгъу хэкур ыгъэкылодыным, ыдырыным пае зэхэщэгъэ зэуагъ ар. 1711-рэ илъэсым щегъэжъагъэу 1864-рэ илъэсым нэс, илъэси 150-рэ ехъурэ, кылогъэ зэо зэпымычжыкы зыкылачлэ илъэу, лъэпкъыгу зилэу адыгэ хэгъэгум исым инахыбэр хэклодагъ. Кыткылэхъухъэрэ ныбжыкылэхэр лыпкъ иуцогъу имыфэхэзэ, илъэс 14-15 аныбжъ зыщыхъуштым заом икубзылэ хэуцозэ, зыпсэ емыблэжъэу зытыгъэр тхъапша?! Джыри зыпэкылэпс къечъэнэу игъо имыфэгъэ клэлэгъуалэхэм лыхъужыгъэшхо зезыхъэу, псэемыблэжъэу зэуапкэм щызеклохэу маклэп къахэкыгъэр. Ащ фэд, «Шэхэпэ зау» зыфилорэ усэм зищытхъу кылорэ Зэишъу Къасполэтыр... Зэолкым ыныбжъ кыгъэнафэу усэм мыщ фэдэ сатырхэр хэтых:

«Ынацэрэ ынакылэрэ зэфэдэ,

Ащ фэдэ шыу минищымы хэтыгъэп, сэрмафэ».

Шапсыгъэхэм илъэсищэ (1837, 1838, 1839) ахэсыгъэ инджылыз зеклолэу Джемс Белл адыгэ лыхъужъэу, Кавказым иаслъанкылэ зэджагъэхэ Тыгъужыкыкы Къызбэчы кыытегушылэзэ, шъафитныгъэ заоу ышырэм ныбжыкылэ дэдэхэри зэрэхэлажъэщтыгъэхэр, зэрэхэкыладэщтыгъэхэр нафэ кытфешы. 1837-рэ илъэсым, ноябрэм, урысыдзэр шапсыгъэмэ къазытеом, ащ пэуцужыгъэхэм Къызбэчы икылэлэ анахыкылэу илъэс 12-13 горэ нахь зымыныбжыри игъусэу (ыкыо нахыжытлы ылэгъабэ ателъэу плэ хэлыгъэх) ахэтыгъ. «Ныбжыкылэ дэдагъэти, - етхы Беллы, - урысхэм ящэу ошъоу къехырэм кылэр тлэкы кыгъащты кызэкыкылауагъэти, ятэ пхъашэу ащ ецлэцлагъ, ичатэ кырихи, тырищайи, зэкылэм апэ зэуапкэм лухъанэу ышыгъ. Ыкыо къаукыгъ, ау мы чыплэм зэрэщыхабзэу, ынэтлэгу ар итхагъэу ащ ылытагъ, зэуи кызыыхыгъэщыгъэп...

Гуелэжь-псэлэжьэу адыгэхэр зыхэтыгэхэр архивнэ тхьапэхэм, урыс литературэм инэклубгьохэм, лъэпкыым икьэбарыжъхэм, игыбзэхэм, ипщыналъэхэм къалуат... Зэклэмэ анахь насыпынчагъэу хьугъэр зэоужым кыкълэлыклогъэ лъэпкыкыжыбар ары. Зэоужым псэуу къэнагъэм инахыбэ дэдэр - % 96-рэр ящысылэ-псэуплэхэм арафыхи, шъхьахыжы-псэхыжыэу хымэ хэгъэгум еклурэ гьогум тырагъэзыхьагъэх... Чылыгъэ гьогуми хы гьогуми хьэдэлъэмыджэу кызыранэклызэ, зинасып кыубыти, гьаблэм, узым, чылыгъэм алэклэкли, хымэчлым зылыгъэ нэсыгъэхэри къахэклэгыгъэх...» [1:283]. Зэрихабзэу, Абу дахэу, къабзэу ыкли шэрыоу иадыгабзэ ыгъэпсыщтыгъ: «Ары, дунэекьутэжь хыоешхоу адыгэмэ къатеуагъэм лъапсэмрэ шъхьапэмрэ зэтыричыгъэх, шъхьапэу тыричыгъэр жыхьарзэм рильэсажыи, чыхьураем ичлыплэлабэхэм арипхьагъэх. Зэрэхуштыгъэхэм елытыгъэмэ къэнагъэр бэклэ нахь маклэ хьугъэми, тхьэмклэ шыкур, ахэр псэ пытэхэу кычлэклэгыгъэх. Кьутэмэ пычэфэ паклэхэу жыхьарзэм рильэсэжыагъэхэу хымэчлым члэлугъэ хьугъэхэмэ лъапсэ адзыгъ, хэклыхьагъэх. Ахэмэ къадэпщыжыгъэхэр пкыи псэу - лы псэу хымэчлым ихьухьагъэх. «Пырамыбжыбар мэшъхьалъэ, шъхьадж ильэпкыи еожыи» зэралоу, кьутэфэ паклэхэм лъэпкы чылэпхьэшлу гъэу ахэлъхэр кызыкълэрыоужыгъэх, яльэпкы лэжыоулым еожыгъэх, яльэпкыгъэ зыфэдэр къаушыхьатыжыгъ. Теплъэу орэхьу, шэн-хабзэу орэхьу, ежь яльэпкы цыфыгъэ-дэхагъэ къаухьумагъ, ашъхьэ уасэ фашыжыэу ящылэклэ-псэуклэ агъэпсыгъ. Лъэпкыэу зыхэхьагъэхэр агъэдэхагъэх, агъэбаигъэх, бэ афалэжыгъэр, социальнэ, экономикэ, политикэ, культурнэ щылыныгъэм ильэныкыо лофыгъо пстэхэмкли хэхьоныгъэ-лъыкълотэныгъэ клочлэ къэклауплэ афэхьугъэх».

Я XIX-рэ лэшлэгъум ыклэхэм щылыгъэ адыгэ писатель-просветителэу Ахьмэтыкыо Юрэ итхылыгъэу «Современная Турция» [2:89] зыфилорэм кыщетхы: «... Мы лъэхьанхэм анахь цлэрыло дэдэхэу Турцием исхэр маршалэу Фуат-пашэр - адыгэ, шапсыгъэ лъэпкы; писатель ин дэдэу Ахьмэд-Митхьад-Бей-Эффендыри - адыгэ, ари шапсыгъэ лъэпкы... Адыгэ лъэпкы напэр агъэнурэу наукэм, искусствэм илофышлэшхохэу адыгэ хэхэхэм къахэклэгыгъэри маклэп...

Художественнэ литературэм лэжыгъэшхо щызышылыгъэхэу, дунэе литературэм ышыгу нэсыгъэхэр адыгэ хэхэхэм къахэклэгыгъэх. Египетым илитературэ я XIX-рэ лэшлэгъум революционнэ къэгъэзаплэ фэзышылыгъэу, ихэхьоныгъэ гьогу зыузэнкыгъэ Наурызкыо Махьмуд Сами аль-Баруди «араб поэзием псэ кыпыигъэкълэжыгъэу» алыгътэ. Египетым и Улэшыгъэ Клуачлэхэмклэ министрэгъ, премьер-министрэуи хьугъагъэ. Офицер лыхьужыэу ыкли тхэклошхоу зэрэщытыр кырагъэкълэу «Чэтэлл-Кьэлэмыллыклэ» [3:463] Наурызкыо Махьмудэ еджагъэх. Джащ фэдэу, Египет литературэм лэжыгъэшлу фишлагъ Шъэукыый Ахьмэди. «Шлуклэ зыцлэ еплэ хьунэу Египет литературэм бэ хэбгъотэщт, ау а пстэхэм апэ ибгъэшынэу зытефэрэр я XX-рэ лэшлэгъум щылыгъэ Ахьмэд Шъэукыый, Египетым иусэкло анахь ин дэдэр ары», - джарэуштэу етхы урыс литературоведэу Владимир Луговскоим. Литературнэ энциклопедие клэклым кызыэрэщилоу, «Шъэукыые «усаклохэм яэмирклэ» зэджагъэхэм итворчествэ Египет литератураклэм ыкли литературэклэ дэдэм ятарихыи лъэуж куу къахинагъ» [4:607].

Тырку литературэм ихэхьоныгъэ я XIX-рэ лэшлэгъум ия 70-рэ ильэсхэм къашегъэжыагъэу анахьэу зыцлэ епхыгъэр Хьагъур Ахьмэд -Мидхьат арэу алыгътэ. Жанрэхэу рассказ клэклымрэ романырэ тырку литературэм Ахьмэд-Мидхьаты хыхьагъэх. Ащ иапэрэ роман 1870-рэ ильэсым кыдэклэгыгъ. Советскэ энциклопедие иным кызыэрилорэмклэ, произведение ин 80-ехьу ащ ытхыгъэу ары. Ау тхаклом ибиографхэм ащыщхэм зэрэхагъэунэфыкыларэмклэ, тхыгъэ зэфэшъхьафхэу тхылы 240-м ехьу Хьагъурым

кыдыгъэкыгы. Анахь шлушлагъэу Ахьмэд-Мидхьат фэльэгъугъэн фаер ежъ ильэккы икыгъэльэгъукыны зэрэщымыгъупшагъэр ары. Адыгэхэм якъэгъэльэгъоны Ахьмэды итворчествэ чыплэ маклэп щиубытырэр. Ащ ишыхьатых лъэккы щылаклэр, псэуклэр, зэхэтыклэр, дунэ гурылуаклэр лупклэу кызыщырилотыкырэ романэу «Кавказ», драмэу «Адыгэ оркыхэр», рассказ пчъагъэхэр зэхэтэу «Адыгэ гукъэкыжхэр» зыфилорэрр ыкли ахэм анэмыкыхэри. Тырку литературэм изакъоп дунэ литературэм итхыдэ лытэныгъэ чыплэ ин кыщыфагъэшъуашэ Ахьмэд-Митхьаты. Ащ фэд, я XX-рэ лэшлэгъум ия 20-рэ ильэсхэм Тыркуем ианыхь тхэклошхоу къэнэфагъ Хьаткыо Умарэ (Омер Сейфеддин). Тырку литературэм реалистическэ новеллэр зэрэщыуцугъэр Омер Сейфеддины итворчествэ епхыгъэу алытэ [5:463];[5:393].

Махьмуд Сами аль-Баруди, Шъэукый Ахьмэд, Ахьмэд-Мидхьат, Омер Сейфеддин ялофшлагъэхэр «Дунэ литературэм итхыдэ» зегъэушьомбгъугъэу ащызэхафых, осэшхо къащыраты. Советскэ энциклопедие иным (БСЭ) ыкли Литературнэ энциклопедие клэкым (КЛЭ) мы тхэклошхохэм яхьылэгъэ статья шъхьафхэр адэтых. Ащ ямызакъоу, араб литературэм ехьылэгъэ статьяма Махьмуд Самиирэ Шъэукый Ахьмэдрэ чыплэу ащ щаубытырэр, тырку литературэм ехьылэгъэ статьяма охьтэ зэфэшъхьафхэм гъэхьагъэу ащ ышлыгъэхэм Ахьмэд-Мидхьатрэ Омер Сейфеддинрэ ялахьэу халъхьагъэр агъэунэфы, хэлэтыкыгъэхэу ятворчествэ къатегушылэх. Адыгэ лъэккы художественнэ псалъэм ыльэныкыоклэ лэжыгъэшхохэр ашыгъэх Тымэ Сэинрэ, Хьахьурэтэ Осмэнрэ (Тыркуер), Сэмгугъэ Амин, Къат зэшхэу Ахьмэдрэ Абдурахьманрэ (Шам) ыкли ахэм анэмыкыхэм.

...Хэхэс щылаклэр зыщэчыгъэхэм ар зыфэдэр ыбгъукыны ынатлэкыны ышъхьагъыкыны дэгъоу ашлэ. Ахэм къахэкыгъэ тхаклохэм, усаклохэм ятхыгъэхэр лъэккы гурышэ-гупшысэхэмклэ, гумэкл-гухэкыкыхэмклэ лэшэу ушьагъэх, нафэу кырагъэльэгъукыны лъэккымы ильфыгъэ нахьышлухэм щтэр амышлэу, кызэклакло ямылэу, хьадэгъур аштэмэ егъашлэм щылэнэу къанэхэзэ яцыфыгъэ напэ кызэраухъумагъэр, тинепэрэ мафэхэм кызэрэнэсыгъэхэр. Щэч хэмыльэу, лъэккы духовнэ ыкли материальнэ культурэм япкынынэ-лынэ мыкыасэу хэхэс адыгэхэм кытлэагъэлэсыжыгъэм ыкыуачлы ильэкыны тауж къэкырэ лэужхэм зэралыдгъэлэсыным тыфэлэжъэн фае. Ар «Хэхэс адыгэ литературэр» зыфилорэм икурс.

Литературэр

Белл Дж. Дневник пребывания в Черкесии в течение 1837, 1838, 1839 годов. Профзхеим, 1841. Машинопись. – С. 283.

Ахметуков Юрий Кази-Бек. Современная Турция. С.-П., 1897. - С. 89.

КЛЭ, т.1. – С. 463.

КЛЭ, т.8. – С. 607.

КЛЭ, т.5. – С. 463; БСЭ, т.18. – С.393.

**PROFESÖR ŞHALAHO ABU - ADIGE EDEBİYATININ BÜYÜK ARAŞTIRMACISI
VE EĞİTİMCİSİ - «YURTDIŞI ADIGE EDEBİYATI» ADLI KİTABININ ÖNEMİ**

Mira KHACHEMİZOVA

Çeviri: Memduh CEYLAN

Dünyadaki tüm Çerkesler arasında Şhalaho Abu'nun adını duymayan yoktur. Yaşasaydı bugün 95 yaşında olacaktı. Zaman acımasızdır. Fakat insanın ürettiği ve geride bıraktıkları eserlere hiçbir şey yapamaz. Abu'nun yaşam yolu buna şahittir. Geride bıraktığı büyük eserlerden biri üzerinde durmak istiyoruz. Bu, diasporadaki Çerkes edebiyatına yönelik bir çalışmadır: “Diasporadaki Çerkesler, Ulusal Söz Sanatının Gücü ve Ürettikleri”.

Çerkes diasporasına ilişkin yazılı eser çok yoktu fakat Adige Devlet Üniversitesi'nin eğitim öğretim programında bir ders olarak yer alınca edebiyata ilişkin bir kitap oluşturmamız gerekti. Çerkes yazarların her yerde yayımlanmış yazıları bu derste yer almaktadır. Bu edebiyat dersi Düzce Üniversitesi'nin ders programında da yer aldı. Şhalaho Abu'nun düşüncesine göre: “ Binlerce farklı halk dünyada yaşamaktadır. Bu halklardan bazıları eski, bazıları da yenidir. Bir kişi bile kalmamacasına bu halklardan kaybolanların sayısı da az değildir. Ayrıca bunların arasında yeni oluşmuş halklar da vardır. Bilimsel araştırmalara göre dünyadaki en eski halklar arasında Çerkesler de yer almaktadır. Beş bin yıl öncesine gidersek, en önde gelen halklar arasında Çerkeslerin de sayıldığını bilim kanıtlamaktadır. Büyük bir sanatsal kültürü, kurulu bir devlet düzeni olan bir halk olarak Çerkeslerin ataları Hattileri saymaktadır. Pek çok ulusal değerini kaybettiği dönemler olduysa da, tekrar toparlanan Çerkes halkı yaşam yoluna devam etti. Fakat 150 yıl süren Rus-Kafkas savaşları dönemi Çerkesler için koyu bir karanlık oldu. Burada karşılıklı iki ordu savaşmadı. Büyük bir ordusu olan güçlü bir devletin, ordusu olmayan ve komşusu olan bir ülkeyi yok etmek ve yutmak için çıkardığı bir savaştı. 1711 yılından itibaren 1864 yılına kadar 150 yıl kesintisiz süren savaşta, gücü yeten ve ulusal ruh taşıyan Çerkesya'daki insanların çoğu bu savaşta yok oldu. Ardımızdan yetişen nesiller henüz fiziksel olgunluğa erişmeden 14-15 yaşlarında savaşın en şiddetli zamanlarında yer alarak canını verenlerin sayısı ne kadardır acaba? Henüz bıyığı çıkmayan genç çocuklardan olup büyük kahramanlıklar göstererek canını esirgemediği savaşın sayısı az değildir. “Şehepe Savaşı” olarak adlandırılan şiirde yer alan Zeyişu Kaspolet adlı genç buna örnektir. Bu genç savaşının yaşını belirten satırlar bu şiirde yer almaktadır:

“Kaşları ile bıyıkları birbirine benziyor,

Üç bin süvarinin arasında Sermafe gibisi yoktu”

Şapsığ kabilesinin arasında üç yıl (1837-1839) yaşayan İngiliz seyyah James S. Bell, Kafkas Aslanı olarak çağrılan Çerkes Kahramanı Tığujiko Kızbeç'den söz ederek, özgürlük savaşında çok genç olanların da yer aldığını ve bu savaşlarda can verdiğini yazmaktadır. 1837 yılının Kasım ayında, Rus ordusu, Şapsığ kabilesine baskın yapınca, Rus ordusuna karşı koyanlar arasında Kızbeç'in 12-13 yaşından daha büyük olmayan en küçük oğlu da vardı (iki büyük oğlu ise savaşta aldıkları yaralar nedeniyle yatakta yatıyorlardı). Çok gençti-diye yazıyor James S. Bell. Dolu gibi yağın Rus mermilerinden ürküp geri çekilince, babası onu hiddetle azarladı ve kılıcını çekerek çocuğun üzerine yürüdü. Çocuğunu tekrar cepheye sürdü... Oğlu şehit oldu. Fakat burada adet olduğu üzere bu durumu onun kaderi olarak gördü ve hiçbir şekilde üzüntüsünü belli etmedi.

Çerkeslerin içinde bulunduğu bu canlarına ve yüreklerine kasteden durum, arşiv belgelerinde, Rus edebiyatının sayfalarında, ulusun eski tarihinde, ağıtlarında, şarkılarında dile

getirilmektedir. Hepsinden daha talihsiz olanı da savaşın bitiminde meydana gelen sürgün olayıdır. Savaş sonrasında sağ kalanların çoğunluğunu- % 96'sını- yaşadıkları yerlerden sürerek, herkesi kendi canını kurtarma derdine düşürmüş durumda yabancı ülkelere giden yollara soktular. Kara yolunu da deniz yolunu da ölüm köprüsü gibi arkada bıraktılar. Topraklarını terk edenlerden şanslı olanlar açlıktan, hastalıktan, soğuktan kurtularak yabancı topraklara ayak basabildiler (1:283). Adeti olduğu üzere, Abu, güzel, temiz ve doğru biçimde Çerkesçe cümleler kuruyordu: “Çerkeslerin üstüne çöken bu kıyamet dalgaları, kökle gövdeyi birbirinden kopardı, ayırdı. Kopardığı bu gövdeyi hortum fırtınası gibi sürükleyerek dünyanın çeşitli yerlerine saçtı. Toplam nüfus sayısına bakarak sağ kalanlar daha az da olsa, Allah’a şükür onlar dayanıklı çıktılar. Hortum fırtınasının sürüklediği dal parçalarından kopanlar yabancı topraklarda kök saldılar, tutundular. Onlardan filizlenenler vücut buldular ve yabancı topraklarda yetiştiler. “Sultan otu tohuma kaçınca, her tohum tanesi kendi köküne dökülür” dedikleri gibi, kırıntılar içerisindeki ulusun var olan iyi tohumları geri tepti, kendi soyunun kanına döküldü ve nasıl bir halk olduğunu da kanıtladı. Görünüşü olsun, karakterleri olsun, kendi soyunun güzelliğini ve insancılığını korudular. Birbirlerine değer vererek kendi yaşam biçimlerini kurdular. İçine girdikleri toplumları güzelleştirdiler, zenginleştirdiler, onlar için çok şeyler yaptılar. Sosyal, ekonomik, politik ve kültürel yaşamda, ilerlemede, gelişmede ve tüm işlerde güç kaynağı oldular.

19. yüzyılın sonlarına doğru yaşayan Çerkes yazar Ahmetko Yur'un “Günümüz Türkiyesi” adlı kitabında şöyle yazmaktadır: “Bu dönemde Türkiye’de yaşayan en ünlü kişilerden olan Mareşal Fuat Paşa-Çerkes, Şapsığ boyundan-; Büyük yazar Ahmet Mithat Efendi de Çerkes- o da Şapsığ boyundan...

Çerkeslerin ulusal onurunu aydınlatarak, bilimde, sanatta büyük işler gerçekleştirenler arasında diaspora Çerkeslerinden olanlar az değildir. Edebi sanat alanında büyük eserler veren ve dünya edebiyatının en üst sıralarında yer alanlar, diaspora Çerkesleri arasından çıktı. 19. Yüzyıl Mısır edebiyatında devrimci bir dönüşüm, ilerleme ve gelişme sağlayan Navurzeko Mahmut Sami Al Barudi'den “Arap şiirini canlandıran” olarak sayılmaktadır. Mısır'ın Savunma Bakanıydı. Başbakan da olmuştu. Kahraman bir subay ve aynı zamanda büyük bir yazar olmasından dolayı “kılıç ve kalem insanı” olarak Navurzeko Mahmud'a seslendiler (3:463). Onun gibi Mısır edebiyatına büyük katkı sağladı Ahmet Şevki de. “Övgüyle anılan pek çok insanın adını Mısır edebiyatında bulmak mümkün. Fakat bütün bu yazarların önünde yer alması ve öne çıkarılması gereken 20. Yüzyılda yaşamış Mısır'ın en büyük şairi Ahmet Şevki olmalıdır”,-diye yazıyor Rus edebiyatçı Vladimir Lukovskoy. Kısa Edebiyat Ansiklopedisi'nde belirtildiği gibi, Şevki, ‘şairlerin emiri’ olarak anılmış, yaratıcılığı, yeni Mısır edebiyatında ve yeni edebiyat tarihinde büyük izler bırakmıştır (4:607).

19. yüzyılın 70’li yıllarından itibaren Türk edebiyatının gelişiminin Ahmet Mithat Hağur’a bağlı olduğu belirtilmektedir. Bir tarz olarak roman ve kısa hikayeleri Türk edebiyatına Ahmet Mithat dahil etti. Onun ilk romanı 1870 yılında yayımlandı. Büyük Sovyet Ansiklopedisinin belirttiğine göre 80’i aşan büyük eserler yazdı. Fakat Ahmet Mithat’a ilişkin bazı biyografilerde, yazarın 240’ı aşan farklı türde kitaplar yazdığı ve yayımladığı belirtilmektedir. Ahmet Mithat’ın en iyi yaptığı işlerden biri de kendi halkından da söz etmeyi-yazmayı- unutmamış olmasıdır. Ahmet Mithat’ın yaratıcı sanatında Çerkesler oldukça yer almaktadır. Çerkeslerin ulusal yaşam biçimlerini, günlük yaşantılarını, sosyal birliklerini, dünyaya bakış açılarını açıkça belirttiği “Kafkas” adlı romanı, “Çerkes Aristokratları” adlı dram eseri, birçok farklı hikayenin bir arada yer aldığı “Çerkesya Hatıraları” adlı kitabı ve diğer pek çok eser bunun bir göstergesidir. Ahmet Mithat’a yalnızca Türk edebiyatı tarihinde değil, dünya edebiyatı tarihinde de büyük bir yer verilmektedir.

Onun gibi 20. Yüzyılın yirmili yıllarında, Türkiye’de en büyük yazar olarak Ömer Seyfettin (Hatko Vumar) ortaya çıktı. Türk edebiyatında gerçekçi hikayelerin yer alması, Ömer Seyfettin’in yaratıcılığına bağlı olarak görülmektedir (5:463); (5:393).

Mahmut Sami Al Barudi, Ahmet Mithat ve Ömer Seyfettin’in eserleri “Dünya Edebiyatı Tarihi”nde genişçe incelenmekte ve büyük değer verilmektedir. Büyük Sovyet Ansiklopedisi’nde (BSE) ve Kısa Edebiyat Ansiklopedisinde (KLE) bu büyük yazarlara ilişkin farklı makaleler vardır. Bunun dışında, Arap edebiyatına ilişkin makalede Mahmut Samir ile Ahmet Şevki yer almaktadır. Türk edebiyatına yönelik makalede de Ahmet Mithat ile Ömer Seyfettin’in farklı zamanlarda ürettikleri eserlerin Türk edebiyatına olan katkıları ve tuttuğu yer belirtilmekte ve onların yaratıcılıklarından övgüyle söz edilmektedir. Çerkes ulusal söz sanatına yönelik olarak Time Seyin, Osman Çelik (Hahurate)-Türkiye’de-, Semguğ Emin, iki kardeş olan Ahmet ve Abdurrahman Kat -Şam’da- ve diğerlerinden söz etmek mümkündür. Diaspora yaşam biçimine katlananlar, bunun ne olduğunu her yönüyle iyi bilmektedirler.

Onların içinden çıkan yazarların, şairlerin yazdıklarında, ulusal düşünce, üzüntü ve endişeler doludur. Ulusun evlatlarından olup daha iyi daha ve cesur olanlardan bazıları, korku bilmeden, geri adım atmadan, ölümü göze alarak, ebediyen sürecek insanlık onurlarını korudular, günümüze kadar da ulaştırdılar. Şüphesiz, ulusal ruhun ve kültürel değerlerin canlılığı sönmeden, diasporadaki Çerkeslerin bize ulaştırdıklarının gücü ve kuvveti kaybolmadan arkamızdan gelen nesillere aktarmak için çalışmamız gerekir. Bu da “Diaspora Çerkes Edebiyatı” adlı dersle mümkündür.